

Fynske Forsamlingshuse

Af *Svend Frederiksen*

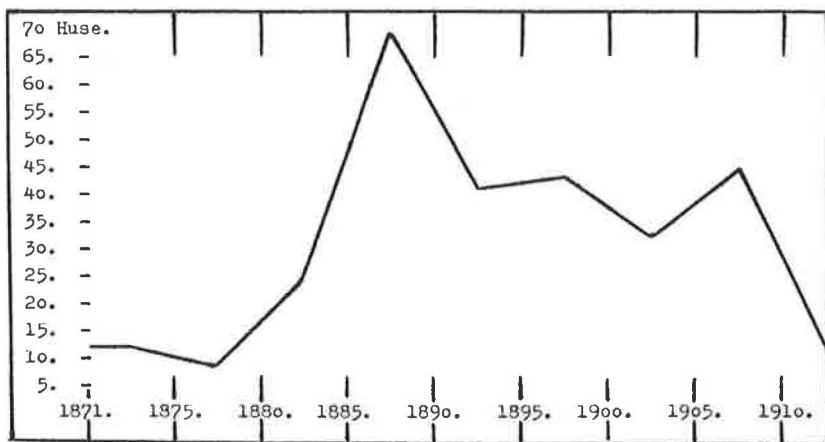
I de 194 „gamle“ sogne i Fyns Stift har jeg ialt noteret 297 forsamlingshuse. Heraf er 84 i tidens løb forsvundet eller bruges nu til andet formål.

Hvis disse huse samles årgangsvis efter byggeår og resultatet indtegnes på en tavle (fig. 1), da bliver det en kurve med en meget brat stigning fra 1886 og frem til 1910, hvorefter den ganske flader ud.

I de 25 år fra 1886 til 1910 bygges der 233 huse, eller ca. 75 % af samtlige. I de 15 år forud – 1871–85 – bygges der 44 eller ca. 14,5 %. Og i de 40 år fra 1911 til 1950 bygges der 30 eller ca. 10 %

Skytteforeningerne var de første, der tog fat på forsamlingshusbyggeriet. Ungdoms- og foredragsforeningerne, der hovedsageligt rekrutteredes af forhenværende højskoleelever, var også hurtigt med i billedet. Efter genforeningen blev der sagt om de sønderjyske forsamlingshuse, at det var danskhedens forter.¹ Adskillige af de første forsamlingshuse var på samme vis fremskudte stillinger for højskolerne. Jeg tænker på Ferritslev, Ryslinge, Båringe, Drigstrup og Kølstrup. Men mange andre kunne med lige så god ret være nævnt. Der byggedes forsamlingshuse, der helt ud var politisk betonet. Der var andre – missionshusene – hvor det religiøse var det væsentlige. Og endelig byggedes der også huse af afholdsforeningerne – dog kun ganske få (Hou, Humble og Højrup i Hillerslev sogn.)

Hovedparten blev måske alligevel bygget af folk, der ikke

Forsamlingshusenes byggetid i streg, 5-årige perioder. Når øjet har fulgt forsamlingshusenes byggekurve, vil det være naturligt at bringe i erindring, at denne ihærdige byggevirksomhed skete samtidig med en meget alvorlig landbrugskrise.

havde nogen „sag“, der skulle fremmes, men bare i al stilfærdighed ønskede at få et lokale, hvor de kunne samles.

Nogle steder – Gudme, Gudbjerg og Kværndrup – byggedes der på den u-matrikulerede gadejord.

Andre steder – der, hvor al sognets jord var fæstegods – kunne det at få en byggegrund være et alvorligt problem.

I Ørslev på Vestfyn ønskede greven på Wedelsborg ikke at sælge, men beboerne fik lov at bygge hus på hårde betingelser.² Herom kan læses i forsamlingshusets første love:

§ 5.

„Som bemærket er det Hensigten med vedkommende Fæsteters Samtykke, at opføre Øvelses- og Forsamlingshus paa en under Grevskabet hørende Grund ved Ørslev, men da Grunden ikke kan erhverves for Foreningen som Eiendom, skal Foreningen ved dens Bestyrelse søge indledet For-

handlinger med Lehnsbesidderen Hrr. Lehns greve, Kammerherre Wedell Wedelsborg om at vise Foretagendet den Imødekommenhed ved særlig Deklaration, at overlade Foreningen Brugsretten over Grunden saalænge Foreningen bestaar og virker efter sin Bestemmelse og saaledes at Lehnsbesidderen, dersom han derom fremsætter Ønske – hvorved navnlig tænkes paa det Tilfælde, at Foreningen ophører at bestaa eller ved Lovforandring skifter Karakter – med en Maanedes Varsel, men iøvrigt *uden at angive nogen Grund*, kan opsige Forholdet og forlange sig Jorden paany udlagt til Disposition – – – –.“

Videre bestemmes, hvad han i så tilfælde skal give for bygningerne. I § 7. står der:

„Forsamlingshuset maa ingensinde benyttes i udpræget politisk eller religiøs Henseende til Afholdelse af Møder, hvor Øjemedet er udelukkende at agitere i en bestemt Retning. – – – –.“

Ved bispevisitatsen 2. november 1894 i Føns-Ørslev skrev biskop Harald Stein i visitatsbogen: „ – – Forsamlingshuset misbruges ikke, da Greven har Haand i Hanke med det“, hvilket uomtvisteligt var rigtigt.

På Tåsinge var der også spænding mellem baronen og hans fæstere.³ Her blev der pure nægtet dem byggeplads, hvorfor det endte med, at Landet forsamlingshus (1887) blev klistret op ad Landet kirke. Det var den eneste privatejede byggegrund, der var at få.

Dette forhold behagede øjensynligt ikke biskoppen, for han noterede i visitatsbogen 3. september 1890: „ – – et *politisk* Forsamlingshus er opført lige ved Kirkens Hovedindgang.“

Da stod baronen på Holkenhavn i et bedre forhold til sine fæ-

stere. 1898 overlod han beboerne i Kogsbølle en byggegrund til et forsamlingshus for en rent symbolsk betaling.⁴

Forsamlingshusene var højst forskellige – ikke mindst de første. 27 huse i perioden 1871 til 1900 var i gennemsnit brandforsikret for 3109 kr. Formodentlig har det også været deres byggesum. Fra samme tid kendes gulvarealet for 16. Det var i gennemsnit 328 kvadratalen – en meget beskeden bygning.

Såvidt det er mig bekendt, var kun to huse – Gudme og Aasum – bygget af bindingsværk. Aasum havde stråtag, Gudme skifertag. Grundmur og stråtag var der mange steder, men også grundmur og paptag var almindeligt. Ryslinge og Ferritslev startede med spåntag. De fleste byggede dog med grundmur og skifertag.

Helt særpræget var det nordligste forsamlingshus på Fyn, det, der 1889 byggedes i Stubberup af kampesten og med paptag. Husets noget dystre udseende øgedes yderligere ved, at der var anvendt jernvinduer, så det så ud som en staldbygning.

Udseendet var ikke noget, de første forsamlingshusbyggere gjorde stort ud af. I Flødstrup sogn kaldte man spottende forsamlingshuset ved Langtved friskole for *ko-laden*.

Inden døre var det også i al beskedenhed. Forsamlingshusenes tarvelighed var ligefrem et begreb. Da kirkeminister Carl Hermansen 1952 var på vej til præsidentbegravelse på Island, fik han et ufrivilligt ophold i Croydon lufthavn. Ventesalen her var meget tarvelig „mest af alt lignede den en rigtig gammeldags dansk forsamlingshussal,“ skriver han.⁵

I slutningen af forrige århundrede foranledigede friskolelærer Skovrup, at der kom gardinkapper for vinduerne i Ryslinge øvelseshus. Det blev noteret som et glædeligt fremskridt.

Det med at få bygget et forsamlingshus i sognet var i firserne og halvfemserne noget, som optog alle – unge som gamle.

Der var næsten gået mode i det. „Har X sogn fået forsamlingshus, så skal vi også have det her i Y,“ sagde man.

Hvad der gik forud for byggeriet i Kirkeby 1883, fortæller noget om, hvordan stemningen i befolkningen var.

En ung pige, Margrethe Hansen, datter af sognefoged Hans Nielsen, Egebjerg, bad på sit dødsleje faderen hjælpe ungdommen til et øvelseshus. Han efterkom ønsket ved at iværksætte byggeplanerne samt skænke 500 kr. til formålet.⁶

Adskillige af de første forsamlingshuse blev bygget af skytteforeningerne og friskolekredsene i fællesskab (Søllinge, Flødstrup, Ullerslev, Rudme, Trunderup) eller af friskolekredsen alene (Dalby, Revninge, Nørre Lyndelse, Glamsbjerg, Nørre Aaby, Hollev Ringe, Palleshave, Hillerslev, Gislev, Simmerbølle.). I andre tilfælde af skytterne alene (Tved, Aarslev, Vejstrup).

Sine steder var „forsamlingshuset“ blot en sal i et andet fællesforetagende: Brugsforeningen (Roerslev og Tanderup på Vestfyn.) eller mejeriet, (Avernakø). Sandholt-Lyndelse klarede sig i 20 år (1887–1907) med en sal på mejeriet („Sinai“).

I tidens løb er mange forsamlingshuse kommet under kommunernes forvaltning (Revninge, Norup, Skydebjerg, Vantinge og Svanninge). En udvikling, der stadig foregår, så det er svært at følge med – men det er heller ikke forsøgt.

Forsamlingshusenes byggetid

Hvor der er anført to navne, er det i klamme kirkebyens. Romertal betyder, at der har været flere huse i samme sogn. Navne skrevet med kursiv betyder, at huset ikke længere bruges til sit oprindelige formål. Eks.: *Stubberup*. (Stubberup. I.) d. v. s. Stubberup er det første forsamlingshus i Stubberup sogn.

1871. Ryslinge.

1872. Ferritslev. (Rolfsted. I) – *Palleshave*. (Gestelev. I) – *Boltinge*. (Ringe. I)

1873. Gislev. I. – Tved.
1874. *Sødinge*. (Ringe. II) – Haastrup. I.
1875. Vester Skerninge. I. – Gravvænge. (Brudager. I) – *Egebjerg*. (Kirkeby. I) – Kværndrup. I. – *Trunderup*. (Kværndrup. II.)
- 1876.
1877. Sønder Højrup. – *Rudme*. (Herringe. I) – *Byllerup* (Nørre Aaby. I)
1878. Højby.
1879. Aasum. – *Vejstrup*. I.
1880. Drigstrup. – *Søllinge*. I. – *Kadsebølle*. (Simmerbølle.)
1881. Revninge. – *Ringe*. II. – Nørre Lyndelse. I. – *Sørslev*. I.
- 1882.
1883. Kappendrup. (Hjadstrup.) – *Sørslev*. II. – *Koldinghuse*. (Nørre Aaby. II) – *Thurø*. – Kirkeby. II.
1884. Fjeldsted. I. – Stenstrup. I. – *Skamby*. – Oure. I. – *Humble*.
1885. *Rudme*. (Herringe. II) – Nørre Broby. I. – Øster Skerninge-Ollerup. – *Ringe*. III.
1886. Kavslunde. – *Vester Aaby*. I. – Vindinge. I. – Tullebølle.
1887. Fraugde. I. – *Munkebo*. I. – *Birkum*. (Fraugde. II) – *Marslev*. I. – *Holev*. (*Marslev*. II) – *Haarby*. I. – Gislev. II. – Langtved. (Flødstrup. I) – *Langtved* ved friskolen. (Flødstrup. II) – Ullerslev. I. – *Ullerslev* ved friskolen. (Ullerslev. II) – Egense. – Landet. – *Dalby*. I. – *Hillerslev*. I. – Tylle. (Søby.)
1888. *Tommerup*. I. – *Munkebo*. II. – Birkende. – Tofte. (Skovby.) – Søllested. – Helnæs. – Vester Hæsinge. I. – *Faaborg*. – Herrested. I. – Havndrup. (Hellerup. I.) – Aarslev. – Baaringe. (Asperup.) – *Flemløse*. – Refsvindinge. – Skellerup.
1889. Rynkeby. I. – *Stubberup*. I. – *Søndersø*. I. – Balslev. – Kraurup – Avnslev. – Frørup. I. – *Heden*. – Espe.
1890. Ubberud. – Sønder Næraa. – Rynkeby. II. – Mesinge –

- Harndrup. – Ullebølle. I. – Nybølle. (Hillerslev. II – Gislev. II. – *Maare*. (Herrested. II) – Taarup. (Frørup. II) – Ørsted. – Snave. (Dreslette) – Brejninge. – *Særslev. II.*
1891. Smidstrup. (Nørre Sandager. I) – Køng. I. – *Højrup.* (Køng. II) – *Gudme. I.* – Allesø. – *Søndersø. II.* – Gudbjerg. – *Haarby. II.*
1892. Lumby. I. – Vigerslev – Gelsted. – Gamborg. – Allested. – Vejle. – Kirkeby. II. – Kværndrup. III. – Hellerup. II. Nørre Lyndelse. I.
1893. Davinde. – Nørre Søby. – Baardesø. (Krogshølle.) – Nørreby. (Klinte. I) – Skaastrup. (Ore.) – Veflinge. – Aastrup. – Svindinge.
1894. Haarslev. – Brenderup. – *Ejby.* – Ørslev. – *Ejby.* (Vor Frue Landsogn.) – Turup. – Hundstrup.
1895. Anderup. (Lumby. II) – *Fjellerup.* (Fjeldsted. II) – Strandby. (Haarby. III)
1896. Kølstrup. – Røjle. (Vejlby.) – Jordløse. I. – Brudager. II – Drejø. I. – *Sørup.* – Torø Huse. (Kærum. II) – Frøbjerg. (Orte.)
1897. Constantia. (Vissenbjerg. I) – Egense. (Norup.) – Ejlby. – *Tanderup.* – Ellinge. – Aabyskov. (Skaarup.) – Vormark. (Hesselager.)
1898. Verninge. I. – Roerslev. (Nørre Næraa. I) – Dalby. II. – *Otterup.* – Melby. – Kogshølle. (Vinding. II) – Bøstrup – Roerslev.
1899. Rønninge. – *Ærøskøbing.* – *Dalum. I.*
1900. Næsbyhoved Broby. – *Nøjsomhed.* (Vissenbjerg. II) – Søby.
1901. Brendekilde. – Brylle. – *Rolfsted. II.* – Gestelev. II. – Langaa.
1902. Højme. (Sanderum. I) – Stenløse. – Tved. II. – Magleby. *Skrøbelev.*

1903. *Trunderup*. (Jordløse. II) – *Ørbæk*. – Vester Skerninge. II. Korshavn. (Avernakø. I) – Miklenborg. (Øksendrup.)
1904. *Sanderum. II*. – Dømmestrup. (Nørre Lyndelse. II) – Lunde – Husby. – *Vøjstrup*. (Nørre Broby. II) – Oure. II. – Vellinge. (Bederslev.) – Svanninge. – Vindeballe. (Tranderup. 1) – *Ornum*. (Tranderup. II) – *Ny Stenderup*. (Vester Hæsing. II) – *Hou*. – *Saltofte*. (Kærum. II)
1905. Ravnebjerg. (Sanderum. III) – Birkum. (Fraugde. III) – Agedrup – Viby. – Katterød. (Diernæs. I) – Haastrup. II. – Sønder Broby.
1906. Hjallese. (Dalum. II) – Fangel. – Tommerup. II. – Allerup – Martofte. (Stubberup. II) – Diernæs. II. – Østrup. – *Ellested*. Uggerslev. – Vindeby. (Lindelse.) – Rolund. (Udby.) – Kerte – *Barløse*. – Søllinge. II.
1907. Bellinge. – Sandager. – Øster Hæsing. – Sandholdt Lyndelse – Helnæs.
1908. Nørre Næraa. II. – *Høje*. (Lunde.) – Føns. – *Fønsskov* (Føns. II) – *Højrup*. (Hillerslev. III)
1909. Nørre Esterbølle. (Nørre Sandager. II) – Kullerup. – Rise. Østerskov (Tryggelev.)
1910. Paarup. – *Seden*. – *Freltofte*. (Nørre Lyndelse. III) – *Voldbro*. (Gamtofte.) – Avernakø. II.
1911. Dalby. III. – Vejstrup. II.
1912. Bjerreby. – Birkholm. (Drejø. II) – Roerslev.
1914. Haagerup. (Brahetrolleborg.) – Heden. II.
1915. Grindløse. – Hjortø. (Drejø. III)
1916. Stenstrup. II.
1919. Ullebølle. II.
1921. Horne.
1922. Gudme. II – Bogø.
1923. Indslev Torp (Indslev.)
1924. Pejrup. (Vester Aaby. II)
1930. Bovense. – Skeby. I – Hessum. (Skeby II)

1934. Longelse.

1935. Jersore. (Klinte. II)

1949. Naarup. (Verninge. II)

Vaabenøvelseshusene

Da den ny forsamlingsbygning i Drigstrup ved Kerteminde blev brandforsikret i oktober måned 1880, skrev branddirektøren i protokollen: „Et *Vaabenøvelseshus* ejet af en Forening ved Hans Nielsen og Anders Nielsen. Grundmur med Straatag, Forsikringssum 2448 Kr.“

Andetsteds på Fyn var der forud bygget 19 lignende huse. De blev nok kaldt øvelseshuse, men i intet tilfælde *vaaben*-øvelseshuse. Og dog var det deres egentlige og vigtigste formål: at give husly for våbenøvelser. Bajonetfægtningens kommandoråb og floretternes klirren hørtes derinde fra, når skytterne prøvede hverandres færdighed i den ædle fægtekunst.

Disse huse var skabt af skyttebevægelsen. Efter nederlaget i 1864 var der i alle befolkningslag en stærk vilje til at kæmpe for Danmarks fortsatte beståen, og, omend ikke altid sagt, så dog tænkt og håbet, at der kom en revanchedag, der gav os Sønderjylland tilbage.

Folkets ønsker og håb i så henseende var at se på de af kvinderne til skyttekredsene givne faner:¹

„Med Gud til sejr“ (10. kreds, Hesselager.)

„Gud give os Sønderjylland tilbage“ (14. kreds, Vejstrup)

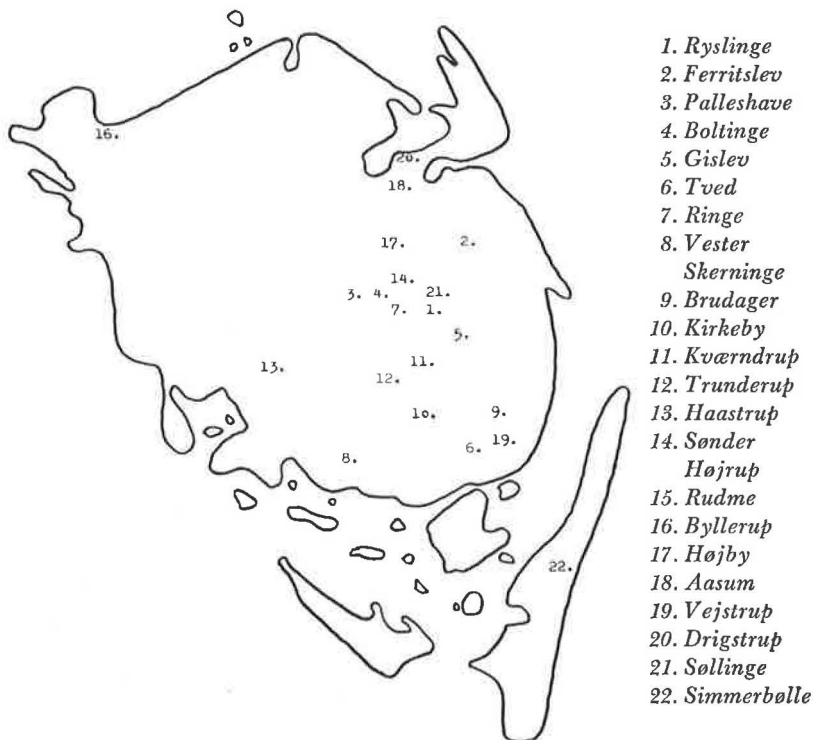
„Fra oven kommer Sejren“ (23. kreds, Vesterhæsing)

„Gud holde sin Haand over Danmark“ (26. kreds, Vejle.)

„Gud signe vort Flag paa Kampens Dag“ (48. kreds, Ollerup.)

„Guds Hjælp kommer, naar Nøden er svarest“ (25. kreds, Pal-

leshave)

Placering af de første 22 våbenøvelsesshuse på Fyn. Kortet viser med al tydelighed, at det var på det grundtvigske Sydfyn, de første øvelsesshuse blev bygget.

„For Slesvig“ (27. kreds, Nørrebroby)

„Gud holde sin velsignende Haand over Hæren“ (46. kreds
Kirkeby.)

Da skytteforeningerne blussede op i 1865 – de daterer sig fra 1861 – var befolkningen således i allerhøjeste grad lydhøre for, hvad bevægelsen stod for.

„Svendborg Amts Skytteforening“ var Danmarks første og i mange måder den førende. Dens oprettelse skyldtes helt og fuldt en enkelt mand: kaptajn Edvard Nielsen ved garnisonen i Nyborg. Han havde været med både i treårskrigen og 1864,

og efter nederlaget søgte han energisk at styrke landets forsvarsvilje.

Her fandt han, at skyttebevægelsen var en enestående mulighed. I vinteren 1865–66 gik han fra sogn til sogn i Svendborg amt for at få oprettet skytteforeninger.

Den kendte lokalhistoriker, dyrlæge Peder Jensen, Kværndrup, har fortalt om, hvordan det gik til, da kaptajnen besøgte Kværndrup:²

„En Aftenstund i Begyndelsen af Vinteren 1865 kom Kaptajnen gaaende ad Landevejen fra Gislev efter Kværndrup. I Nærheden af Trunderup traf han en ældre Husmand, med hvem han straks gav sig i Samtale. Han spurgte ham, om der i Trunderup fandtes Mænd, som han troede ville være behjælpelige med at oprette en Forening, der vilde tage sig af de unge Karles Uddannelse i Skydning. Husmanden kunde kun tænke sig to Mænd der i Byen, som interesserede sig for Skydning, nemlig to Gaardmænd, som var ivrige Jægere. Den ene af dem var en gammel mand og Husmanden raadede derfor Kaptajnen til at henvende sig til den anden.

Hos denne Mand (Gaardejer Jens Hansen) fandtes den Gang Byens Friskole, og da det var en Lørdag Aften, var en stor Del af Byens Ungdom samlet i Friskolen til Møde. Da Kaptajnen havde forebragt sit Ærinde for Jens Hansen, fulgte denne ham ind i Skolestuen, og der holdt han paa staaende Fod et Foredrag om Skyttesagen. Han omtalte Riffelskydning, han udviklede tillige, at nogen Eksercits kunde være nødvendig for Ordens og Anstands Skyld, tilsidst gav han sig til at tale om Gymnastik, og det var da, som om der kom mere Varme i hans Stemme, om det saa ikke var andet end at springe Buk, kunde det have sin Betydning i Retning af at sætte Liv og Humør i Ungdommen, sagde han.

Efter Foredraget gav han sig i Snak med de tilstedeværen-

de Karle og spurgte dem, om de ikke kunde have Lyst til at træde ind i en Skyttekreds som den, han tænkte at oprette.

I de to følgende Dage maatte Jens Hansen følge Kaptajnen fra Hus til Hus, fra Gaard til Gaard hele Kværndrup Sogn rundt, og Udbyttet af dette Arbejde blev, at 17. Skyttekreds i Foraaret 1866 stod dannet med et Antal af 81 Medlemmer.“

Som det gik i Kværndrup sogn, gik det over det meste af Svendborg amt. Det var en sag, som folk var lydhør for. Nederlaget 1864 følte stadig smerteligt. Hvis der her var noget, der kunne hjælpe gamle Danmark, ville alle gerne være med.

April 1866 var der 34 skyttekredse i amtet med 3223 skytter. 1867 var dette antal steget til 3326. Svendborg amt var i skyttesagen førende for hele landet. Odense og Assens amter havde på samme tid 3820 skytter. For sammenligningens skyld kan anføres, at den næstfølgende amtsforening, Aarhus, kun havde 1145 medlemmer.

Det var ikke blot de aktive skytter, der sluttede op om sagen. De årlige skyttefester samlede store folkemængder. Ved amtsfesten i Kværndrup 24. sept. 1866 ansloges der at være 8000 deltagere. Datidens befordringer taget i betragtning, må det siges at være et imponerende tal.

I begyndelsen arbejdede skytterne under meget primitive vilkår, men der blev taget fat med frisk mod. Marchøvelser, exercits, bajonetfægtning og gymnastik øvedes på bygaden, en tilfældig græsmark eller i laden hos en velvillig gårdmand. Kaptajn Edvard Nielsen fortæller, at han på Langeland endog har set skytterne slå saltomortaler på en soltørret sommermødding.

De første våbenøvelseshuse blev bygget på „det grundtvigske Sydfyn“, ofte i forbindelse med en friskole. Eksempelvis kan nævnes: 1875 opførtes øvelseshus i tilknytning til Trunderup friskole (Kværndrup). Det kostede 578 kr., hvoraf 400 kr. var lån fra

amtsskytteforeningen. I Søllinge byggede friskolekredsen 1881 sammen med skytteforeningen et øvelseshus. I dets østende indrettedes friskole. Tilsvarende skete det mange steder.

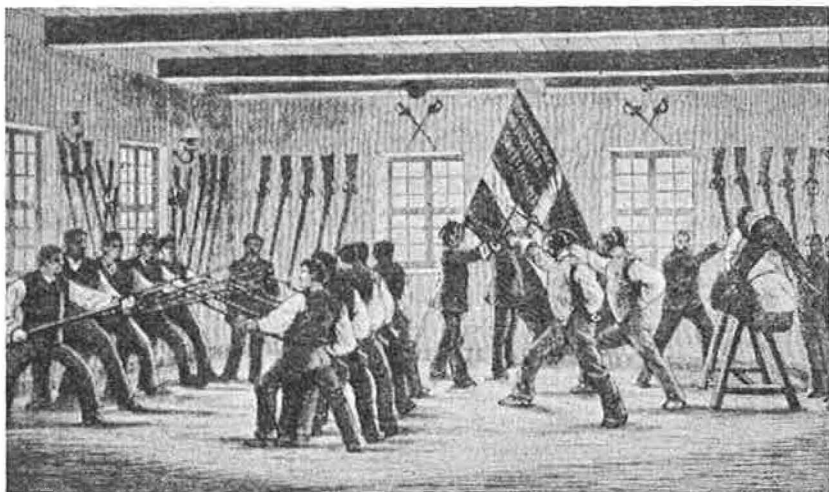
Endelig kunne der vel også være grund til at bemærke, at formanden for „Svendborg Amts Skytteforening“ fra 1885 til 1911 var *friskolelærer* Jørgen Petersen. Og for „Odense Amts Skytteforening“ fra 1884 til 1926 *friskolelærer* Klaus Berntsen.

Det første våbenøvelseshus på Fyn – og det andet i Danmark – byggedes 1871 i Ryslinge, hvorved 13. skyttekreds under Svendborg amt (Ryslinge, Gislev og Ellested) fik eget hus, „der skulde afgive et passeligt Locale til Legems- og Vaabenøvelse, for at disse Øvelser kunde drives hele Vinteren igennem – navnlig Søndag Eftermiddag og om Aftenen. Den mandlige Ungdom ville der paa den Maade tilbydes den højst fornødne Uddannelse i nævnte Retninger for at kunne udvikles i Tide og fra Grunden af til *kampdygtige Fædrelandsforsvarere*“.

Bygningen var 25 alen lang, 13 bred, muret af røde sten og tækket med spån, som dog allerede 1880 måtte udskiftes med strå. Hele huset kostede – arbejds løn og materialer – 1318 rigsdaler, og man lånte 860 rigsdaler. Ved frivillige gaver indkom 456 rigsdaler. Valgmenighedspræsten Vilhelm Birkedal var største bidragyder med 10 rdl. årligt i 10 år. Gårdmændene gav et par rigsdaler, husmændene nøjedes med en mark. Iøvrigt var huset spartansk og primitivt. Kakkellovn fandtes ikke, og der manglede et nødtørftshus. Småt og stort forrettedes ugenert ved husets gavl.

Indvielsen skete 9. juli 1871 med c. 500 festdeltagere. Der taltes af Birkedal, friskolelærer Klaus Berntsen og kaptajnerne Høyer og Staggemeier samt løjtnant Speier, der var provisor på Ringes apotek. Han havde gjort sig fortjent af amtsskytteforeningen ved at redigere skyttesangbogen (56000 ekspl.), som foreningen udgav.

Året efter kom det første hus i Odense amt, Ferritslev, 5. kreds (Rønninge, Rolfsted og Birkende); det var en tro kopi af

Ryslinge øvelseshus, hvor Kr. Appel og Hans Nielsen har våbenøvelse (1871). Illustrationen stammer fra H. M. Henriksen: Ryslinge sogns historie.

det i Ryslinge. Det indviedes 9. juli 1872 med et helt usædvanligt antal festdeltagere, c. 900 fra det ganske Fyn. Helt ude fra Dalby kom en trup marcherende under friskolelærer Anders Klinkbys ledelse. Der er vel c. 30 km mellem de to byer, så det var en meget bemærkelsesværdig præstation. Den store tilslutning skyldtes nok ikke mindst en stor annonce i „Fyens Stiftstidende“, hvor alle venligst indbødes: Entre 16 skilling for voksne, 8 for børn.

Disse øvelseshusindvielser var noget, der i høj grad interesserede folk. Da Rudmehuset indviedes 10. septb. 1877, var der mødt c. 600 deltagere. Der var 6 talere, og de talte i 4 stive timer. Det var ikke blot i skydefærdighed, skytterne skulle oplæres, også i tålmodighed skulle de prøves.

De huse, som skytter og friskolefolk i fællig opførte, var meget beskedne af omfang, men også rørende billige: Gravvænge, Brudager sogn 194 kvadratalen, 300 kr. Palleshave, Gestelev sogn, 194 kvadratalen, 300 kr.

Om det sidste skriver friskolelærer Jørgen Nielsen, Nørre Lyndelse:³ „Her har det vist sig, at en udholdende Friskolelærer (Hans Jacobsen) ved nogle Gaardmænds og Husmænds Understøttelse og nogen Hjælp af Amtsskytteforeningen har kunnet skaffe et Hus til Veje, som kan give *Aandsvækkelsen* Tag over Hovedet til aandelig og legemlig Idræt.“

I skytteforeningernes første tid blev der lagt megen vægt på at indøve *nærkampen* med bajonet og sabel. Underofficerer fra Nyborg kom lejlighedsvis i skytteforeningerne og gav skytterne en kontra, så de kunne have en mening om, hvad militæret krævede i den henseende.

Kaptajn Edvard Nielsen, Nyborg, der gennem mange år var en myndig og enerådende leder af „Svendborg Amts Skytteforening“, fremholdt gang efter gang i circulæreskrivelser, at skytteforeningernes mål var at skabe Danmark en *krigerisk*⁴ ungdom. Det var for at nå dette mål, at *våbenøvelseshusene* var bygget.

Hans gode ven, friskolelærer Kristian Appel i Ryslinge søgte med flid at efterleve denne målsætning. Højskoleforstander Poul Hansen, Vallekilde, fortæller i „Mine Minders Bog“, at det var almindeligt, at karlene gik fra bajonETFægning hos Appel med blodige skrammer. Også hans skoledrenge blev påvirket i samme ånd. Ved friskolernes sommerstævne i Gultvedholms skov var det almindeligt kendt, at ryslingedrengene var nogle værre slagsbrødre, som det var bedst at holde på afstand.

Der er ingen tvivl om, at de første friskole- og skyttepionerer havde høje idealer. Da „Pallehave“ og „Boltinge“ i eftervinteren 1873 opførte dilettantkomedie, vakte det misfornøjelse hos adskillige. En indsender – „En Friskolelærer“ – i „Folkebladet Fylla“⁵ frygtede „at Alvoren ved disse Huse ville forflygtiges ved disse Forestillinger“, og han fandt, „at det var som at spytte de Mænd i Ansigtet, der under Afsavn fik disse Huse rejst“. Hans synspunkt fik dog ikke lov at stå uimodsagt. Både „Fyns Tidende“ og „Folkebladet Fylla“ bragte protesterende artikler. Pastor Jo-

hannes Clausen, Ryslinge, og politikeren Anders Tange fandt begge, at der ikke var noget anstødeligt i det, der var sket. Også Morten Eskesen, „Fyllas“ redaktør, tog omsider afstand fra „En Friskolelærer“. Han ophævede ikke dennes anonymitet, men oplyste til beroligelse for fynske friskolelærere, at det ikke var nogen fynbo, men en jyd, der skjulte sig under mærket.

Selv Ryslinge var på dette punkt ikke ufejlbarlig. Det skete også der, at man lod alvor være alvor og tog sig en god dag og en glad aften. Så blev der hængt et rapssejl⁶ for den ene ende af salen, så det blev et lille aflukke. Her serverede Hans Nielsen – Kristian Appels højre hånd og mangeårige delingsfører for Ryslinge skyttekreds – kold punch for hvem, der måtte ønske det.

Herved fik han en beskeden erstatning for mange vederlagsfri timer i skytteforeningens tjeneste. I det lille aflukke sang man sig gennem den halve skyttesangbog, og foran tæppet i husets største rum gik dansen lystig til Hans Jørgen Vantinges og hans elevs fine musik.

Våbenøvelseshusene havde deres tid, og den var ikke så forfærdelig lang. Det skal ikke forstås sådan, at de derefter blev nedbrudt. Det var måden, de brugtes på, der forandredes.

Her spillede landspolitiske begivenheder i allerhøjeste grad ind. Højre ønskede København befæstet. Venstre fablede om folkevæbning. Fæstningen opførtes efter provisoriske love under Venstres harmfulde protest. Det gav voldsomme reaktioner i befolkningen.

Omkring 1885 var spændingen på det højeste – og ikke mindst i Ryslinge. Påskedag stod Birkedal efter prædikenen frem i kordøren og oplæste et opråb fra „Foreningen til frivillig Selvbeskatning“ om bidrag til forsvaret. Han sluttede med at sige: „Her er en sag, der står højt over frihed og grundlov!“.⁷

Det blev dog menigheden for hedt. Estrup havde lige udstedt en provisorisk finanslov, og alle sind var i stærk bevægelse. Folk ville ikke høre på Birkedals anbefaling af forsvarssagen, og under

harmfulde protester vandrede størsteparten af menigheden ud af kirken.

Dagen efter holdt den unge forstander på Ryslinge højskole, Alfred Poulsen, et møde i Boltinge forsamlingshus for at få oprettet en riffelforening.⁸ En sag, han varmt anbefalede.

Den følgende søndag meddelte Birkedal – uden forud at have talt med menigheden – at han tog sin afsked.

6. juni 1885 holdt han afskedsprædiken.

Der skete mere dette år.

På en generalforsamling i Ringe den 19. juli sprængtes „Svendborg Amts Skytteforening“ i en „Højre“ – og en „Venstre“-forening. Venstreforeningskredsene lavede selvfølgelig „Venstregymnastik“ d. v. s. den „svenske“ gymnastik, som højskolelærer N. Tang, Vejstrup, i 1885 havde indført på Sydfyn. „Højregymnastikken“ – den militære garnisionsgymnastik – var afgjort i aftagen. Den var ikke efter Venstres synspunkter. Våbenøvelserne blev ganske forsømt. Sådant noget smagte for meget af det militære – af Højre – det var ikke passende for Grundtvigianere og Venstremænd.

Eksersergeværene, floretterne, hjelme og brystplader fik lov at samle støv i en krog på loftet.

Våbenøvelseshusenes tid var forbi.

Et »Venstrehus« – Aasum Forsamlingshus

Aasum skytteforening, der udelukkende var rekrutteret af vaskeægte venstrefolk, var årsag til bygningen af det første Aasum Forsamlingshus. Skytterne, der om sommeren havde skudt på skydebanen med de fra staten udlånte rifler – som sammen havde marcheret, exerceret og lavet gymnastik, savnede et sted, hvor de kunne samles om vinteren for at pleje det om sommeren udviklede kammeratskab. Derfor stiftede skytteforeningens bestyrelse i ef-

teråret 1871 en forening, „*Aasum Sangforening*“, hvis formål var „at nære sansen for åndeligt liv ved modersmålets brug i sang og tale.“

Den viste, at den opfyldte et savn. En lille trofast kreds mødtes gennem mange år hver lørdag aften til fællessang og oplæsning. De første 8 år holdt foreningen til i skolestuen. Der var et nogenlunde stort lokale, der var kakkelovn, men lys var der ikke. Det sørgede pigerne for. Hver pige havde et tællelys med, som blev stukket i skolebordets blækhus. De mange lys gav en egen stemning i skolestuen – en glans, som mødedeltagerne mange år efter mindedes med en varmende glæde lig den, hvormed Napoleon på St. Helena mindedes solen fra Austerlitz.

Forfatteren Anton Nielsen, Vester Skerninge kom ofte – talte og læste op. Hans lille aftensang: „Ved solbjergslag“ blev kredsens kæreste sang. Havde det været nu om dage, ville man have sagt, at det var dens kendingsmelodi. To studiekammerater – senere kendt som provst Vilhelm Hansen, Mors, og provst Alfred Hey, Almind – havde her deres debut som folkelige talere. Også Holger Begtrup, der på den tid var huslærer på Højstrupgård, trådte talermæssigt sine børnesko her. Han holdt en række foredrag om angelsakserne på grundlag af Bedas kirkehistorie. Mange år efter dvælede de gamle med et smil ved den kendsgerning, at den senere mestertaler i starten var så højst ubehjælpssom.

Men havde den lille kreds det hyggeligt inden dørene, så var der andre udenfor, der skumlede og søgte at fortrædige foreningen. Der var på dette tidspunkt opstået stor spænding i sognet mellem Højre og Venstre. Det var udelukkende de sidste, der samledes i sangforeningen. Det kunne aldrig falde en højremand ind at sætte sine ben inden for de dørene, hvor sangforeningen havde til huse.

Og med rette eller ej, så var det den almindelige mening blandt Venstremænd, at Højre gjorde, hvad de kunne, for at drille sangforeningen. En af de første vintre i skolen var der en urostifter på spil. En lammehale hang i en snor for nedenunder på hans jakke.

Med en snor over skulderen kunne den efter behag hæves og sænkes til forlystelse for dem, der sad bagved. Der var ingen, der lo.

Da tilhørerne kom ud efter foredraget, sagde Niels Larsen – en helt igennem reel og fredsommelig karl – til urostifteren: „Hvis du begynder på de kunster tiere, Rasmus, så får du tærsk!“ . Han kom ikke mere.

Men uroen var ikke ovre med den episode. En aften, da den senere provst Hey stod og talte om Heimskringla, blev der med ét slået en nævestor flintesten gennem en rude. Den ramte ikke foredragsholderen, hvad vist var tilsigtet, men endte i væggen bag ham. Alle var målløse. Først alt for sent blev der gjort anstalt til at forfølge overfaldsmanden. Han var sporløst forsvundet. Var det en af Højres folk? Eller en, de havde lejet? Spørgsmålet er aldrig blevet besvaret, og måske er det ganske uberettiget at stille det?

Men at der var en gruppe uden for kredsen i skolestuen, der så med alt andet end blide øjne på dens færd, blev med al ønskelig tydelighed dokumenteret af en klage til Odense amtsråd 3. novb. 1872, underskrevet af 18 i sognet bosiddende mænd. De ankede over, at der ved disse møder „taltes for friskoler og frimenigheder“, og der hævdedes, „at skoleloven af 1814 havde været folket til mere skade end gavn“. Endvidere, „at skolebordene tilsvinedes af de medbragte lys“, samt „at inventaret led overlast, f. eks. var brændekasselåget trådt i stykker.“

Der blev afgivet adskillige erklæringer i sagen. Pastor Lintrup skrev 19. novb. 1872, at han havde overværet et af møderne, hvor forfatteren Anton Nielsen læste op. Der var absolut intet revolutionerende i den lille historie: „En Familie“ fra hans egen almanak. Skolekommission, sogneråd og provst var ganske på linie med præsten – ingen kunne se noget urigtigt i forholdet. Amtsrådets kendelse i sagen kom først 6. marts 1873, og den overlod ganske afgørelsen til sognerådet, men henstillede dog, at der ikke

toges beslutninger, der kunne vække splid i sognet. Sangforeningen fik lov at fortsætte.

Nu var forholdene sådan, at forsamlingshustanken begyndte at spørge. I Ryslinge havde de bygget øvelseshus 1871, i Ferritslev 1872. Kunne ikke også Aasum?

Modstanderne fik hurtig fært af, at der var noget i gære. „Nu skal der nok bygges en *mormonkirke* omme i *skægsnedkerens* have“, sagde den gamle hjulmandskone til en flok skolebørn. Mormonkirke – det var hån og spot, og skægsnedker, det var heller ikke rosende ment. Alle Venstre- og højskolefolk havde anlagt fuldskæg for at dokumentere, at de var i modsætning til de glatragede og bakkenbartprydede Højremænd. I Fraugde talte man om „Skægmændene i Aasum“, d. v. s. Venstremændene.

Det gik nu ikke særligt hurtigt med „Mormonkirken“, men i slutningen af halvfjerdserne blev det dog alvor. Murer Hans Hansen gav tilladelse til, at der måtte bygges til hans husgavl. En indsamling i kredsen gav 436 kr. – samt langhalm til taget. Hele byggeriet stod i 736 kr. De 300 skaffedes ved lån.

18. okt. 1879 indviedes det ny forsamlingshus med pastor Strøm, Marslev, som taler. Starten fik en noget dystert baggrund. Den gårdmand som stærkest havde ivret imod forsamlingshusbyggeriet, gik i harme hen og hængte sig. Der er nok noget stedsegyldigt i Dagfin Bondes replik i Henrik Ibsens „Kongsemnerne“: „Vil Haakon Haakonsen i Norge frem, da går det over Skule Baardsøns lig!“. Sådan er vilkårene evigt for nyt og gammelt.

Selv med det ny forsamlingshus var muligheden for gymnastik meget ringe. Forsamlingshuset var med sit 10 gange 15 alen gulvareal ikke engang så stort som „Salen“ i de omkring 1850 byggede stuehuse, der var 12 gange 15 alen. Skytterne måtte vedblive med friluftsgymnastikken.

Fra 1888 og 12 år frem i tiden blev der i Raagelund skov hver sommer udlagt en stor bræddebresje, hvor karle og piger, hver på deres aftener, lavede gymnastik sommeren igennem.

Det første Aasum forsamlingshus var – gavl mod gavl – sammenbygget med murer Hans Hansens hus. På ovenstående billede rækker det fra døren i forgrunden hen til den grundmurede nybygning fra 1900. Målene var 10 gange 15 alen. Til sammenligning: Storstuerne, i de omkring midten af forrige aarhundrede opførte stuehuse i Aasum, var 12 gange 15 alen. Det siger noget om, hvor beskedent huset var.

I „Dansk Skytte Tidende“ no. 243 Torsdag den 20. august 1891, kan vi læse om, hvordan en københavner oplevede en sådan begivenhed:

„ — — — Denne Løvsal og Højsal var det, jeg kom ind i forleden Aften efter Solnedgang. Og De kan ikke tænke Dem, hvor det var morsomt her at se over 20 hvidklædte unge Bønderkarle udføre ordnede gymnastiske Idrætter med Kraft og Ynde i den grønne Skov, hvor Aftenens Fred raadede rundt omkring“. — — — „ — — — Over 20 Karle skrev jeg. Men det var nu da Høsten var begyndt og Travlheden paa Landet derfor er ved at naa sit Højdepunkt. Inden Høst, fortalte man, havde der kunnet være over 30, hvilket er troligt, eftersom Aasum

Skyttekreds ved Jubilæumsfest – i Odense forrige Lørdag mødte med 33 Gymnaster.

Over for det lille Stykke friske Ungdomsliv, som jeg nu har fortalt fra Aasum, haaber jeg, at vi er enige om at sige: „Respekt!“

1900 byggedes der en større sal ved det gamle Aasum forsamlingshus, og samtidig med denne sal fik forsamlingshuset en bredere basis. Den lille kreds af venstrefolk, der i 20 år havde administreret det gamle hus, afstod sine interesser til et nydannet aktieselskab: „Aasum Forsamlingshus“, der praktisk talt omfattede alle beboere i sognet.

„Venstrehuset“ i Aasum havde afviklet og var afløst af et almindeligt „folkeligt“ forsamlingshus.

Men også dette havde sin tid.

1962 byggedes der et nyt forsamlingshus i byens østlige udkant. Det var meget større end det gamle, men også meget dyrere – 450.000 kr. for bygninger og inventar. Kredsen, der stod bag byggeriet – aktionærerne – var stadig de samme. Formålsparagraffen var uændret.

Og så var alt dog ganske anderledes.

Landbrugets rationalisering havde givet sognets folkelige liv en alvorlig rystelse, ja vel egentlig et dødeligt knæk.

1860 var der i Aasum sogn 101 tjenestekarle og 70 tjenestepiger. 1970: 6 mandlige medhjælpere og 4 kvindelige.

Det er forståeligt, at foredragssalens bænke stod tomme – at der manglede mandskab i gymnastiksalen – at der blev langt mellem skuddene på skydebanen. Udviklingen i Aasum blev sådan, at der i mismodig stund kunne siges: „Alt bliver skår i dette hus“. 1943 forsvandt foredragsforeningen, 1956 mejeriet, 1959 hovedskolen, 1961 sygekassen, 1962 det gamle forsamlingshus, 1966 Seden-Aasum sogneråd, 1968 forskolen, 1969 sangforeningen, 1970 sognebogsamlingen, 1971 andelsfryseriet og skytte- og gymnastikfor-

eningen. Sognesamlende er der snart kun kirken tilbage. Sognet er vel ikke mere afkristnet end andre købstadnære sogne, men der er unægtelig adskillige, der kun kommer *bårne* til kirken – til dåb og til grav.

Under disse vilkår har det ny forsamlingshus tilrettelagt sin økonomi. Det er ikke længere foredrag, gymnastik og mangfoldig mødevirksomhed, der regnes med. Med et veludbygget køkken og en dygtig vært forventes god økonomi ved at huse forenings- og familiefester.

Forsamlingshuset – og det gælder ikke alene Aasum, men mange andre, ikke mindst de i byernes nærhed – er hovedsageligt blevet en *sognerestaurant*.

Før lød det taktfast, når gymnasterne marcherede ind i salen til opvisning: „Modig ungdom – ingen vege sjæle!“

NU istemmer de velfornøjede festdeltagere: „Skål! skål! Petersens skål!“.

Andre tider – andre toner.

Et »Højrehus« – »Clubben« i Fraugde

Da spændingen mellem Højre og Venstre var på sit højeste – i provisorietiden – var det utænkeligt, at folk fra de to lejre kunne være i stue sammen – så byggedes der Højre- og Venstrehuse. Dog langt fra i alle sogne, men i følgende var der ihvertfald: Dalby, Munkebo, Marslev, Rynkeby, Fraugde, Søndersø, Sørslev, Helle-
rup, Gislev og Haarby.

Måske var der også andre, som jeg ikke har fundet frem til? Af erfaring ved jeg, hvor svært det er, at opdage forsamlingshuse, der er nedlagt omkring århundredskiftet eller før. Eksempelvis det *trede* forsamlingshus i Fraugde.

Biskop Harald Stein skriver i sin visitatsbog 27. okt. 1891, at der er to forsamlingshuse i Fraugde. Da huset i Birkum først bygges

1905, må der have været et tredje. Berstrand omtaler ikke et sådant i sin „Fraugde Sogn“. Og mand efter mand af den ældre generation i Fraugde bedyrede mig, at de aldrig havde hørt et sådant omtale. Og så havde det alligevel været der: „Den demokratiske Forening for Fraugde Sogn“ d. v. s. Venstrevælgerforeningen, købte 8. april 1887 mtr. nr. 3g af Birkum og havde forsamlingshus her til 10. marts 1893.

De fleste Højrehuse forsvandt umiddelbart efter århundredskiftet. Mange endda så bogstaveligt, at de omboende helt har glemte dem. Arkivalier har jeg forgæves efterspurgt i syd og nord. En henvendelse til det Konservative Folkepartis hovedkontor var også forgæves, trods det, at man var så behjælpelig at gennemse, hvad partiet for denne periode havde afleveret til Rigsarkivet.

Et enkelt Højrehus havde dog sit arkiv bevaret: „Clubben“ i Fraugde. Bestyrelsen har beredvilligt stillet det til min rådighed, tre tykke forhandlingsprotokoller og en regnskabsprotokol.

Jeg har heraf gjort nogle notater:

Der var ingen tvivl om formålet med „Clubben“. Det står i selskabets love § 1.: „Selskabets Navn er de konservatives Forsamlingshus i Fraugde, og dets Formaal og Virksomhedsomraade er at erhverve og fremtidig bibeholde, eje og administrere en fast Ejendom med Bygninger i Landsbyen Fraugde som Forsamlingshus for den konservative Club i Fraugde Sogn og andre Foreninger og Selskaber af konservativ Retning eller af upolitisk Natur.“

Den økonomiske basis var en aktietegning, der indbragte 3080 kr. – flere tegnede sig for 300 kr. Der byggedes et solidt grundmuret hus med skifertag. Det kostede 4412 kr. og blev indviet i efteråret 1887.

Den vigtigste årlige begivenhed var Kongens fødselsdag. Fra 1892 til og med 1905 arrangeredes denne dag et festmåltid: Flæskesteg, fedekalvesteg, $\frac{1}{2}$ bajer, $\frac{3}{4}$ flaske rødvin samt kransekage – alt for 1 kr. 15 øre pr. kuvert. 1906 fandt værten, at denne

„Clubben“ i Marslev, bygget 1887, hvor den blev brandsikret for 1260 kr. formodentlig byggesummen. Siden 1905 privatbolig. Den nuværende ejer fremhæver den soliditet, der præger bygningen. Det er stadig synligt, at det var sognets rigeste bønder, der byggede huset.

betaling var utilstrækkelig, hvorfor prisen sattes op til 1 kr. 20 øre pr. kuvert. 1907 blev det til 1 kr. 25 øre, 1908 1 kr. 35 øre. Således stiger det frem til 1921, hvor prisen bliver 4 $\frac{1}{2}$ kr. Retterne er uforandret de samme.

Med 1930 ophører disse fødselsdagsfester, „da ingen ønsker at feste i tider som disse“. De genoptages under anden verdenskrig og årene derefter.

Festens kulmination var kongens skål – det nifoldige hurra og kongesangen. Ingen måtte være i tvivl om, at for alle gode Højremænd var det højeste, de vidste i verden: Gud, Konge og Fædreland.

Da „Højrehuset“ i Haarby, „Amlinghøj“, blev bygget 1891, satte man over indgangen bogstaverne: G.-K.-F. – Gud, Konge, Fædreland.

Alle medlemmer af den konservative Club i Munkebo bar et emblem. Midt paa stod der paa et skjold: Gud, Konge og Fædreland. Omskriften var: Den konservative Club for Munkebo sogn og omegn. (W. Bendtsen, fot.).

De spydige Venstremænd læste det hurtigt: „Gamle kæltringer foretrækkes!“. Det var en tid med mange gensidige „Venligheder“. En kendt proprietær på Odensegnen talte nedladende om „de blødtbrødædende bønder“ henne i Venstrehuset. Han havde meget rigtigt bidt mærke i Venstremændenes rituelle „kaffe med brød“ efter foredraget.

Ikke mindst i Fraugde-clubbens første år blev det konservative taget meget alvorligt. I 1890 ville venstremanden, folketingsmand Kristian Lohmann, Aasum leje salen til et politisk møde. Det afsløges uden motivering.

Samme år blev det konstateret, at to medlemmer af den konservative club, husmand Rasmus Chr. Eliassen og boelsmand Anders

Pedersen, Fraugde mark, havde stemt på Venstre, hvorfor de omgående ekskluderedes. I 1896 ønskede „Agrarforeningen“¹ at leje huset. Det fik den lov til, men på den betingelse, at der ikke blev talt venstrepolitik. Forstanderen på „Dalum Landbrugsskole“, Jørgen Petersen var ikke alene „Agrarmand“, men også højskole- og venstremand, så det var ikke ubetimeligt, at man forud tog sig i agt og stillede betingelser.

1905 er de stramme udlejningsregler mildnet. 2. maj får „Demokratisk Forening for Kertemindekredsen“, d. v. s. venstrevælgerforeningen, lov at leje salen for 5 kr.

Men endnu i 1924 og 29 vedtager generalforsamlingen, at „Socialdemokratisk Forening for Fraugde Sogn“ ikke kan leje lokaler, „da det er i Strid med Selskabets Love“. Der er dog trods alt grænser. 31. januar 1921 blev det på et bestyrelsesmøde vedtaget, at gdr. Hans Marius Hansen, Fraugdekærby Damgaard, ikke oftere må komme i huset, „da han offentlig har agiteret mod konservative Interesser.“

Allerede 1899 ønskede pastor Mygind, Fraugde at leje lokaler i clubhuset til en påtænkt foredragsforening, men det fremgår iøvrigt ikke af protokollerne, hvordan og hvor længe den har virket, men at den har fået husly på lempelige vilkår fremgår af et notat fra et bestyrelsesmøde 1901, hvor lejen for hver foredragsaften fastsættes til 1 kr.

„Clubben“ arrangerede adskillige politiske møder med konservative talere, men foredrag som i de grundtvigske forsamlingshuse var der aldrig. Derimod var der jævnlig koncerter. Sangforeningen fra Vor Frue Landsogn kom af og til. Iøvrigt var årsrytmen: Kongens fødselsdag, grundlovsfest, høstfest, andespil, juglegilde og hen mod vinterens slutning diletantkomedie.

Gymnastikken holdt også sit indtog i huset, men det skete ikke uden modstand. På generalforsamlingen 6. novb. 1903 nedstemtes et forslag om at lade afholde gymnastik i huset med 41 mod 38

stemmer. Allerede et halvt år efter, 5. maj 1904 var stillingen omvendt. Med 59 stemmer for og 51 imod blev der givet tilladelse til gymnastik.

Betingelserne må ikke have været helt klart affattet, for 12. decb. 1904 skriver clubbestyrelsen til skytteforeningen, at der ikke er givet tilladelse til *damegymnastik* – man mærker sig ordvalget – damer i stedet for piger. Der er ligesom lidt vrængende i det. De gode Højremænd har nok ikke ønsket at se sognets kvindelige ungdom, halvnøgne hoppe rundt i clubhuset. Danmarks mål – og sikkert også bestyrelsens – var: „fromme stærke Kvinder, ingen Døgnets Flaner, rendt fra Bog og Naal.“

Der var imidlertid en faktor, som de gode bestyrelsesmedlemmer ikke havde regnet med i første omgang: koner og døtre. Pige-gymnastikken begyndte samme år uden yderligere kommentar i bestyrelsesprotokollen.

Clubhuset i Fraugde er ikke længere noget politisk forsamlingshus, men mødested for hele sognet.

Af samtlige fynske, konservative „Clubber“ er kun den i Gislev tilbage, fungerende efter sin oprindelige bestemmelse.

Missionshuse

Der byggedes 44 missionshuse i Fyns Stifts landsogne, d. v. s. c. 15 % af samtlige 297 forsamlingshuse. Desforuden blev der bygget 13 i byerne.

Det ville have været interessant, om det kunne påvises, at de var en naturlig videreførelse af „de gudelige forsamlinger“ – at missionshusene lå der, hvor „forsamlingerne“ havde været mest levende. Der er steder – som ved Tommerup og Dreslette – Flemløse, samt ikke mindst Vejlbj og Horne, der med hver tre huse er noget særligt – hvor forbindelsen bagud ligger lige for. Andre steder er den vanskeligere at se.

Det hus, der byggedes i Tørring, Sønder Broby sogn i 1898, var resultat af rivninger mellem sognepræsten og missionsfolkenes. Men normalt byggedes missionshusene i al fredsommelighed af folk, der ønskede at samles på den måde, der var naturligst for dem.

Her på Fyn har der tilsyneladende ikke været den spænding mellem missionsfolk og grundtvigianere, som der mange steder var i Jylland. Der er tit fortalt, hvad Pastor Vilhelm Bech sagde ved indvielsen af missionshuset i Grindsted 1891. Han understregede forskellen mellem grundtvigianernes og missionsfolkenes huse og sagde: „Dette hus skal ikke være et badutspringerhus som grundtvigianernes forsamlingshuse, men det skal være et hus, hvor Guds ord forkyndes til de fortabte sjæles frelse.“¹

De fynske missionsfolk holdt sig stedse dette mål for øje. Der var ikke noget med at gå på akkord med verdsligheden, når økonomien vaklede, og forsøge med andespil og andet af samme art. Kunne huset ikke administreres, som det skulle og burde, så var der kun en udvej: at lukke. I perioden 1883–1975 er det sket for 17 huse – eller næsten en tredjedel.

Rømtal efter navnet angiver, at der er eller har været mere end et missionshus i samme by eller sogn. Hvor intet rømtal er vedføjet, er der kun ét hus. Navn i klamme er sognets navn. Huset ligger ikke i kirkebyen. Er navnet skrevet med kursiv, betyder det, at huset er nedlagt.

1883. Odense. I. – *Nørre Aaby* – Vejlby. I.

1884. Hølse. (Brenderup)

1885. *Ærøskøbing*.

1888. Horne. I. – *Bøjden*. (*Horne. II.*)

1889. Marstal. – Svendborg. I. – Dreslette – Gelsted – Tommerup. I. – Maderup. (Særslev) – Ommel.

1890. *Odense. II.* – *Stenstrup*.

1892. Kauslunde.

1893. Assens.

1895. Svendborg. II.

1896. Middelfart. – Frørup. – *Grindløse, Verninge.*
 1897. Kerteminde. – Vissenbjerg. – *Dyreborg. (Horne. III.)*
 1898. Aarup. (Skydebjerg). : *Tørring. (Sønder Broby. I.)*
 1899. Bogense.
 1900. Snøde. – Krogsbølle.
 1903. *Ravndrup. (Gislev).* – Flemløse. – Faaborg.
 1905. Rise.
 1906. Hou. – *Ørbæk. – Munkebo. – Hjallese. (Dalum.)*
 1907. Røjleskov. (Vejlby. II.)
 1908. Haarslev. – Otterup.
 1909. Rudkøbing. – Ringe. – Glamsbjerg. (Køng) – *Melby – Aarslev.*
 1912. Langeskov. (Birkende.)
 1913. Haarby.
 1914. *Ebberup. (Kærum.)*
 1917. *Sønder Broby. II.*
 1918. *Aborre. (Gamtofte.)*
 1920. Strib. (Vejlby. III.)
 1921. *Kværndrup.*
 1925. *Klintebjerg. (Skeby.)*
 1926. Tommerup. II.
 1933. Odense. III.

Det »folkelige« forsamlingshus

Da Hølev (Marslev sogn) forsamlingshus den 27. juli 1887 blev brandforsikret, skrev branddirektøren: „et folkeligt forsamlingshus“. Han kunne måske med lige så fuld ret have skrevet „et venstreforsamlingshus“, for samme år byggedes et konservativt clubhus i Marslev by. Men „folkeligt forsamlingshus“ var nok den mest rigtige betegnelse. Her havde foredragsforeningen til huse – her øvede sangforeningen – her havde gymnasterne deres ugent-

lige træningsaftener – her kom alle sognets beboere, når der var noget, de skulle samles om.

Som dreng hørte jeg en gammel Holevmand sige, at huset blev bygget, for at husmændene kunne komme med til oldermandsgilde. Forhen var der ikke plads til dem. Bemærkningen var nok spøgefuld og ment som en vittighed, men der var en vis sandhed i udtalelsen. Der var også andre end husmændene, der ikke var plads til, når sognets folk samlede. Konerne var heller ikke med.

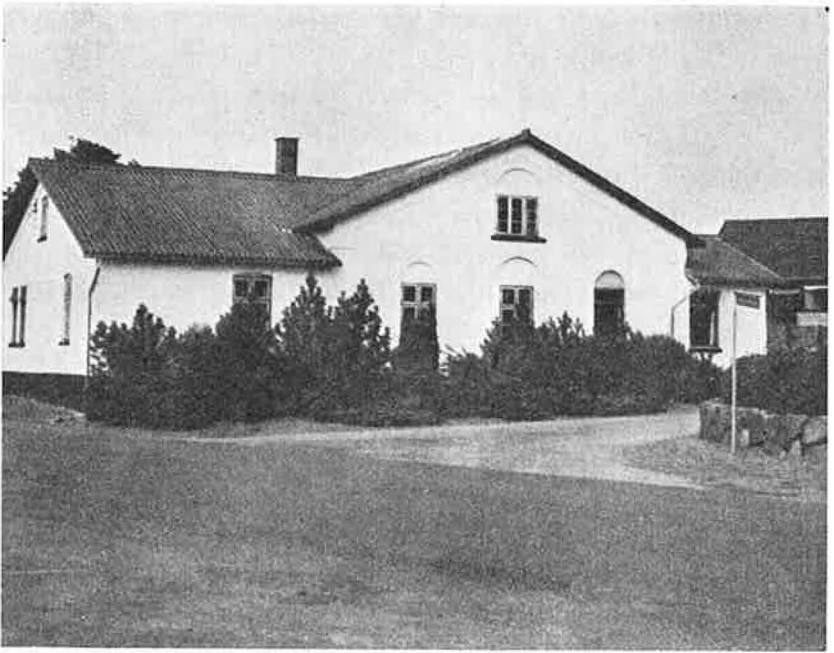
„Kat, kone og klemme (d. v. s. ildklemme)/de skal kønt blive hjemme,“ sagde et gammelt ordspil, men efter at forsamlingshuset blev bygget, blev der også plads til dem ved grundlovs- og høstfest – ved jule- og fastelavns-gilde – ved alt, hvad der foregik i sognet.

Et forsamlingshus, når et forsamlingshus var bedst – hvordan det skabtes – hvordan det virkede – det fortæller en gammel Kølstrupbonde, Kristian Andersen, Kertinge, fornøjeligt om i „Fynsk Landsbyliv i gamle Dage“:

Sidst i firserne var det nået dertil, at Kølstrup for alvor savnede et forsamlingshus. Ungdomsforeningen måtte holde sine foredragsaftener rundt om i gårdenes storstuer. Alfred Poulsen fra Ryslinge talte hos Niels Hansen, Hundslev. Lærer Andersen, Vejstrup, hos P. Chr. Walther, Kølstrup. Gårdejer Kristian Lohmann, Aasum, hos Anders Peter Rasmussen, Kertinge o. s. v.

Sådan gik det kun halvt godt et par vintre, men det gik slet ikke den vinter, ungdomsforeningen havde indøvet en dilettantkomedie og skulle have den frem for publikum. Da måtte de for to aftener leje forsamlingshuset i Revninge, og Kølstrupfolkene måtte tage derover for at se de hjemlige aktører. Det lå lige for, at overskudet ved forestillingerne blev henlagt som hjælp ved bygning af det kommende og savnede Kølstrup forsamlingshus.

Der blev stadig lirket med opgaven, men gang efter gang måtte sagen henlægges. Højre og Venstre kunne ikke enes. Sådan var

Kølstrup Forsamlingshus, 1975. Tilbygninger og udvidelser vidner om, at der i tidens løb har været god brug for det.

det over det ganske land. Skete det en sjælden gang, at de to parter kunne være i stue sammen, var det en begivenhed, der kommenteredes i avisen. (11. november 1887.):¹

„I Tirsdags, den 8. Novbr., fandt en for vor Tid ejendommelig Festlighed Sted, idet et af Højre og Venstre i Fællesskab opført Forsamlingshus i Langtved blev indviet. Man havde fra Bestyrelsens Side endog budt saa højt paa Tillid til Fordragelighed, at man foruden to Gejstlige, Provst Hjort fra Nyborg og Pastor Møller fra Rønninge, havde indbudt de to Kontraparter ved de politiske Kampe i Valgkredsen, Folketingsmand N. Jensen-Toustrup og Forpagter R. Christiansen, Eskelund, som Talere, dog med den Bemærkning, at der ikke maatte tales Politik.“

I Kølstrup nåede man omsider også til forståelse. I foråret 1895 lysnede det. Der blev enighed om, at hvert parti skulle have sin halvdel af bestyrelsens medlemmer. På de betingelser tog man fat på at forberede byggeriet.

I første omgang blev der kun tegnet 1300 kr. til formålet. Mange mente, at det godt kunne gå at starte med den kapital; hvad der manglede kunne lånes og forrentes. Det modsatte gård-ejer Niels Hansen, Hundsløv, sig på det bestemteste. Han havde et stort ord at sige i Kølstrup sogn, så alle lyttede til, hvad han sagde:

„Det gaar aldrig med den lille kapital. Vi skal nogenlunde kunne betale det – ellers bliver huset ikke brugt til det, det skal bruges til. Vi skulle nødig have et hus, hvori dans, svir og lystighed tager overhaand. I stedet skal vi have et hus, hvor vi kan høre *et godt ord*.“

Der måtte endnu et par indsamlinger til, inden der nåedes en byggesum (2700 kr.), så udvalget turde begynde. Forsamlingshuset kostede ialt 4000 kr. Det blev indviet 4. sept. 1896.

Kristian Andersen var formand for Kølstrup forsamlingshus i mange år. Et sted i sine erindringer skriver han noget, der ligesom er hans programerklæring som forsamlingshusformand:

„Et forsamlingshus skal være en støtte for kirke og skole. De, som har været elever på en højskole, skal kunne gå i disse huse for at styrke og vedligeholde den gode påvirkning, de har modtaget på skolen.“

Det gik godt i Kristian Andersens tid.

Der mødte fra 100 til 200 tilhørere til de månedlige foredragsaftener i vinterhalvåret. Der var flere gymnastikhold: Karle – Piger – Ældre – Dreng. Når der holdtes grundlovsfest, høst-,

29 gymnastikpiger med deres leder paa estraden i Raagelund skov, Aasum sogn, en gang i halvfemsene. Denne træbresje – et primitivt forsamlingshus med skoven til vægge og himlen til loft – blev brugt i 12 aar, 1888–1899. Hver vinter toges den ind, hver sommer lagdes den ud.

jule- og fastelavnsgilder, måtte der hver gang bruges to aftener til gilde – en for ældre og en for unge – for at alle kunne få plads.

På en anden kant af Fyn fortalte den 89-årige fhv. gdr. Klaus Kristensen, Diernis, ved forsamlingshusets 50-års jubilæum i 1956:²

„ – – Vi støbte i fællesskab cementstenene på byggepladsen, så byggesummen blev ret beskeden. Fra første færd blev det bestemt, at der kun ved særlige lejligheder måtte udskænkes spiritus. Det har vi aldrig fortrudt. I de første år varetog bestyrelsen selv værtskabet. Det hele var så hyggeligt og familiært. Og billigt var det. Til at begynde med kostede en snaps 4 øre, en bajer 5 og en kaffepunch 15 øre. Hvor har vi dog haft mange gode timer i det forsamlingshus.“

Her tales ikke – som friskolelærer Jørgen Nielsen i hans omtale af våbenøvelseshuset i Palleshave – om at give *åndsvækkelsen* tag

over hovedet. Sognefællerne havde det rart med hverandre, og det var i sig selv mål og mening nok.

Dog – ikke alt ved forsamlingshusene var idel harmoni.

En vestfynbo, med hvem jeg snakkede forsamlingshus, gav sit fødesogns følgende karakteristik: Det ene var et godt folkeligt hus (Hjallese, Dalum sogn, 1906), det andet en dansebule (Dalum 1899, nedlagt 1943.)

Biskop Harald Stein, der foretog sine fynske visitatsrejser netop, som det var mest aktuelt med forsamlingshusene, har adskillige forbeholdende bemærkninger om dem:

Munkebo. 20. Oktb. 1891.: „ – – – Politikken har voldt store Ulykker, idet der findes i Pastoratet 2 Forsamlingshuse – et højre og et venstre –. I disse Huse samles Ungdommen ikke mindst Lørdag Aften til Svir og Sværm. De gamle, med hvem Præsten har talt om Demoralisationen, indrømmer det, men Husene skulle forrentes, og Ungdommen skaffer Pengene.“

Gudbjerg. 27. Novb. 1891.: „ – – – Forsamlingshuset ophjælper Drikfældigheden.“

Allested-Vejle. 8. Juli. 1894.: „ – – – Forsamlingshuset medfører en Del Svir og Sværm.“

Avnslev-Bovense. 3. Juni. 1894.: „ – – – et Øvelseshus har ingen god Indflydelse.“

Men også ret venlige:

Humble. 20. Oktb. 1895.: „ – – – Politik volder ikke Ufred. Forsamlingshuset er ikke skadeligt i Retning af Svir og Sværm. En Afholdsbevægelse bidrager til at fremme Ædrueligheden, men bliver for mange Surrogat for Kristendom.“

Frørup. 8. Novb. 1896.: „ – – – Her er to Forsamlingshuse i Pastoratet – der holdes mange Foredrag, Gymnastik, Gilder. – – –“

Rønninge-Rolfsted. 14. Juni. 1896.: „ — — — Politik uskadelig. Forsamlingshuset i Rolfsted benyttes med Omsigt.“

Espe-Vantinge. 31. Maj, 1896.: „ — — — Forsamlingshuset gør ikke Skade, saa længe det — som nu — bestyres samvittighedsfuldt.“

Mesinge. 21. Juni 1896.: „ — — — Forsamlingshuset skader ikke. — —.“

Forsamlingshusene var nok, som befolkningen var. Det var ikke husene i sig selv, der bragte godt eller ondt.

Det grundtvigske — højskoleprægede, der var over mange af de første huse, er nok med tiden falmet lidt. Forsamlingshusets høje mål, som Kristian Andersen og mange med ham havde set det, er nu kun de færreste steder i sigte.

Nu ligger forsamlingshuset der bare, uden ambitioner af nogen art — et naturligt led i sognets hverdag — her er danseskole for ungdommen, andespil for de ældre — sportsklubberne holder bal — her er vælgermøder, generalforsamlinger og kursus af forskellig slags — her holdes sølvbryllupsfest og konfirmationsgilder — og til allersidst drikkes også „gravkaffen“ her.

I kampen for at afstive den vaklende økonomi griber bestyrelsen efter ethvert halmstrå: byfest, andespil, præmieligeud o. l.

Der er i forsamlingshusenes nuværende forhold noget, der uvilkaarligt bringer nogle linjer fra en vise af Edvard Søderberg i erindring:

„Du var en sød lille pige,
og nu er du slagtermadamme“.

Også „folkelige“ forsamlingshuse har haft deres tid.

Bagved tårner de centrale sportshaller sig op.

Findesteder

161 af byggeårene er uændret taget fra „Trap“. Andre 136 er rettet og suppleret med støtte i samme værk.

I første omgang har jeg mundtligt og skriftligt kontaktet forsamlingshusfolk over det ganske Fyn. Jeg har mødt megen medinteresseret velvilje, men forbavsende småt med kontante oplysninger. Der er gået et hundrede år siden forsamlingshusbyggetiden, og hvor er de gamle protokoller? Situationen er forståelig.

Santlige trykte fynske sognebeskrivelser er gennemgået. I fire ret udførlige fra Odenseegnen omtales to forsamlingshuse, men der er – eller har været – elleve i det pågældende område. Tilsvarende er der i de øvrige kun levnet lidt plads til forsamlingshusene. En glædelig undtagelse er H. M. Henriksen: „Ryslinge Sogn“.

Redaktør Edvard Andersen, Faaborg har overladt mig meget fyldige oplysninger om en lang række sydfynske huse.

En uvurderlig hjælp har jeg haft af H. R. Egebjerg: „Svendborg Amts Skytteforeninger, Jubilæumsskrift, 1915.“

Endvidere er gennemgået: Kaptajn L. F. C. Krogh: „Skyttesagen i Danmark“. O. J. Hansen: „Ryslinge Øvelseshus“, Klaus Berntsen: „Odense Amtsskytteforening gennem 25 Aar.“. Ejler Møller: „Odense Amts Skytteforening, 1866–1966.“ Lars Frederiksen: „Friskolebevægelsen i 1852 og de følgende Aar.“ A. Ankerstrøm: „Friskolen gennem 100 Aar.“ I.–III. Poul Hansen, Vallekilde: „Mine Minders Bog“. Martin Pedersen: „Det grundtvigske Sydfyn“. Jørgen Nielsen: „En Friskolelærers Erindringer“. Kristian Andersen: „Fynsk Landboliv i gamle Dage.“

Brandassuranceprotokollerne paa Landsarkivet er et vigtigt kildemateriale, hvorved der dog er et slemt minus, da der mangler så mange protokoller. Det kan ikke opvejes af, at arkivet er velordnet og godt registreret.

Som en sidste nødhjælp: Registrerne til skøde- og panteprotokollerne. Men når der hverken kendes ejerlav eller matrikelnummer på det, der eftersøges, er det i høj grad en tålmodighedsopgave.

Noter

Fynske Forsamlingshuse

1. Cand. mag. Hans Lund: Kronik i „Berlingske Tidende“ 15. marts 1943 „Forsamlingshuset“.
2. Det lokalhistoriske arkiv for Ejby kommune.
3. „Fynsk Hjemstavn“. 1913, side 133.
4. Skøde- og Panteprotokol.
5. Carl Hermansen: „Saa mangan en sommer“ 1968, side 163.
6. „Svendborg Amtsskytteforening, 1915.“

Våbenøvelseshusene

1. „Svendborg Amtsskytteforening, 1915,“ side 100 ff.
2. Dyrnlæge P. Jensen, Kværndrup: „Svendborg Amtsskytteforening, 1915“, side 100 ff.
3. Jørgen Nielsen: „Fra Halvfjerdserne“, Fyns Tidende 1. juli 1928.
4. „Svendborg Amtsskytteforening, 1915“, side 197.
5. Nr. 9. 1. marts, 1873.
6. En stor pressenning af sejldug, der brugtes, når der tærskedes raps på marken.
7. Jørgen Nielsen: „En Friskolelærers Erindringer“.
8. „Skyttesagen i Danmark, 1861–1911,“ side 242.

Et „Venstrehus“

Folketingsmand Kristian Lohmann: „Aasum Sangforening, 1871–1911.“
Særtryk af „Højskolebladet“ 1912. Samt mundtlig overlevering af gdr.
Hans Peter Frederiksen, Lundsgaard, og hans søster Juliane Christensen
f. Frederiksen, Store Ernebjerg, Ubberud.

Et „Højrehus“

„Clubbens“ fire protokoller findes 1975 hos gdr. Rasmus Pedersen, „Store
Tornebjerg“, Fraugde sogn.

1. „Fynske Aarbøger“ IX, 1965, side 153, ff.

Missionshusene

Materialet er velvilligst gennemset af kontoret for „Kirkelig Forening for
den Indre Mission i Danmark.“

1. „Mark og Montre“ 1974, side 35.

Det folkelige Forsamlingshus

1. „Nyborg Avis“, 11. november 1887.
2. „Fyns Tidende“, oktober 1956.